

Een verschil in uitspraak tussen man en vrouw in het Geraardsbergs dialect

Jan COPPENS

In dit artikel wil ik het hebben over een merkwaardig fenomeen in het Geraardsbergs dialect. Zo worden er bepaalde klanken door mannen anders uitgesproken dan door vrouwen. Nog merkwaardiger is dat veel Geraardsbergenaars zich niet bewust zijn van dit fenomeen. Over dit feit is nauwelijks gepubliceerd. In zijn bijdrage "In 't Giesbaargs" heeft Luc Van Schoors de twee uitspraakmogelijkheden steeds weergegeven, maar veel over de achtergrond van dit fenomeen is niet bekend. Nochtans publiceerde de Geraardsbergse hoogleraar Frans van Coetsem in 1952 een interessante (Franstalige) bijdrage in het Leuvense tijdschrift ORBIS met als titel 'Une différence de prononciation entre l'homme et la femme dans le dialecte (flamand) de Grammont'¹. Deze publicatie is eigenlijk een onderdeel van zijn doctoraatsthesis 'Het dialect van Geraardsbergen' uit 1952.

Om alle misverstanden te vermijden, het gaat om het dialect van Geraardsbergen-centrum. Elke deelgemeente van Geraardsbergen heeft haar eigen dialect met specifieke klanken die verschillen van het centrum, maar ook andere die niet verschillen. Een uitzondering hierop is Nederboelare. Dit heeft een historische reden. Bij de stichting van de stad werd de Baronie van Boelare gescheiden van de eigenlijke parochie Boelare. De grond rond de Baronie tot de Vlieguitpoort of Gentse poort werd Nederboelare. De parochie Boelare werd Overboelare. Van Coetsem schrijft in 1952 dat men Nederboelare zonder bezwaar bij het Geraardsbergse dialectgebied kan rekenen.² Het dialect van Overboelare is daarentegen wel verschillend, al lijkt het nog het meest op dat van het centrum in vergelijking met de andere deelgemeenten. Door emigratie uit het centrum van de stad naar Overboelare is

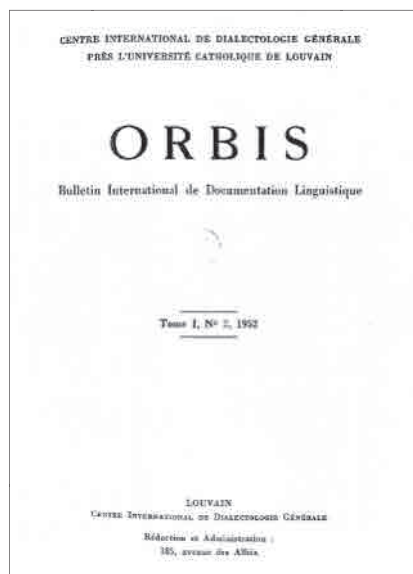
het Overboelaars dialect al sterk 'besmet' door het Geraardsbergs. "Zo wonen er op de weg van Geraardsbergen via Overboelare naar Lessen tot ongeveer bij de kerk van Overboelare zeer veel Geraardsbergenaars, zodat daar een diepe wig van Geraardsbergs sprekenden in het Overboelaars

dialectgebied gedreven is" vervolgt van Coetsem.

Over welke klanken gaat het?

Men kan stellen dat de Nederlandse *ij*, *ui* en (in de meeste gevallen)³ *ei* als eenzelfde klank worden uitgesproken in het Geraardsbergs, maar anders door de mannen dan door de vrouwen.

Bij de mannen is dat normaal gezien een doffe *e* (zoals in *de*) die gevolgd wordt door een *è* (zoals in het Franse *grève*). Ik hoop dit met het volgende voorbeeld te verduidelijken: de Geraardsbergse uitspraak van *zwijsn* heeft ongeveer dezelfde klankwaarde als het Franse *besoin*. Fonetisch voorgesteld door [ʔɛ.], maar omwille van de leesbaarheid geven we de klank weer in gewone lettertekens, nl. ^u*ei*. Bij de vrouwen van het centrum hoor je daarentegen een *au*, niet zoals in de Nederlandse tweeklank *au*, maar zoals in het Franse *quand* of *comment* (echter zonder

Titelpagina van ORBIS (1952).

¹ F. VAN COETSEM, *Une différence de prononciation entre l'homme et la femme dans le dialecte (flamand) de Grammont* in ORBIS, *Bulletin International de Documentation Linguistique*, Tome I, nr.2, Louvain, 1952, pp. 358-365.

² F. VAN COETSEM, *Het Dialect van Geraardsbergen, Klank en Vormleer*. Doctoraatsthesis, Leuven, 1952, pp. 22 en 23.

³ Onder andere de werkwoorden *dreigen* en *scheiden* worden in het Giesbaargs uitgesproken als respectievelijk *drieëgen* en *skieën*. Ook de zelfstandige naamwoorden *eik* en *eikel* klinken als *ieëk* en *ieëkel*.

nasalisering) en bij de volksvrouwen een *ou* zoals in het Franse *corps*. Fonetisch voorgesteld door [ɑ:ɾ] of [ɔ:], maar in de rest van dit artikel als *au*. Let wel dit is geen tweeklank zoals de Nederlandse *au*. In onderstaand schema worden de vokalen afgebeeld in een omgekeerde driehoek en ingedeeld volgens de tongstanden.

Vanwaar komt de au-klank?

Dr. Hendrik Vangassen schreef een interessant artikel over de evolutie van de Nederlandse *ei*, *ij* en *ui* in het grensgebied Vlaanderen/Brabant⁴. Hieruit blijkt dat historische gebeurtenissen het dialect van de vier oude Dendersteden: Dendermonde, Aalst, Ninove en Geraardsbergen beïnvloed hebben. De eerste stedelijke kern voor deze vier plaatsen, die men in de Middeleeuwen ‘oude smalle steden’ noemde, klimt op tot het

einde van de 11de en tot de 12de eeuw. Alle vier danken hun ontstaan aan de economische en militaire conjuncturen in het Graafschap Vlaanderen in de 11de en de 12de eeuw. Ook hun ligging vertoont treffende overeenstemming. Zij lagen aan belangrijke handelswegen tussen oost en west, en noord en zuid. Tot in de 15de eeuw ondergingen zij -soms tegen wil en dank- de invloed van het machtige Gent. Maar met de Bourgondische centralisatiepolitiek verhuisde de macht van het Vlaamse Gent naar het Brabantse Brussel. Hieruit vloeide ook een taalstrijd tussen het graafschap Vlaanderen en het tot economische macht en in cultureel aanzien stijgende Brabant in de 15de-16de eeuw. Volgens Vangassen⁶ heerste er blijkbaar op een gegeven moment een zekere dubbelvormigheid van de *ei* als *au* en *ei*. De *au* drong van in de 15^{de}

eeuw reeds binnen in de volkstaal. In de 16de eeuw wordt niet alleen de *ei* maar ook de *ij* verdrongen door *au* of *ou*. Vangassen wijst er ook op dat in Geraardsbergen de *ui* is samengevallen met de *ei* en *ij*.⁵ ‘Maar er kan absoluut niet aangenomen worden dat de *au* de *ei* volledig verdrong en dat nadien de *ei* opnieuw te voorschijn trad als dubbelvorm’ schrijft Vangassen en vervolgt: ‘Gewis de *au* drong binnen maar gelukte er slechts in op te treden als dubbelvorm nevens de *ei*.’ Dit in tegenstelling tot de andere Dendersteden die sterker beïnvloed werden door Brabant. Met andere woorden Vangassen verwerpt dus de stelling dat de *au* op een gegeven moment algemeen was in het Geraardsbergs en dat nadien de mannen die buiten de stad werkten de als plat klinkende *au* bijschaafden tot de *ij*. Dat Geraardsbergen minder de Brabantse invloed onderging

	vooraan		tussenin		achteraan
	gespreide lippen	geronde lippen			
gesloten	[i]= <i>ziek</i> [iː]= <i>bier</i>	[yː]= <i>duur</i>	[ʌ]= <i>put</i>		[u]= <i>doek</i> [uː]= <i>boer</i>
half-gesloten	[e.]= <i>beek</i> [ɪ]= <i>ik</i>	[øː]= <i>leuk</i>	[ə]= <i>de</i>		[o.]= <i>ook</i>
half-open	[ɛː]=Fr. <i>grève</i> [ɛ]= <i>bed</i>	[œː]=Fr. <i>seule</i> [œ]=Fr. <i>oeuf</i>			[u]= <i>kom</i>
open			[aː]= <i>kaal</i> [a]= <i>kat</i>	[a]= <i>bad</i>	[ɔː]=Fr. <i>corps</i>

In dit schema zijn de onderlinge tongstanden van de klinkers aangeduid, zij vormen samen een omgekeerde driehoek. De fonetische tekens tussen vierkante haakjes worden verklaard in het woord ernaast. Om de klank goed te duiden zijn er ook Franse woorden (Fr.) bij. De Geraardsbergse *ij/ei/ui* wordt normaal bij de mannen als [ɛɛː] uitgesproken. De [ə] wordt wat kleiner voorgesteld omdat de nadruk meer ligt op het tweede deel van de tweeklank, nl. [ɛː]. Bij de vrouwen klinkt *ij/ei/ui* als [ɑː] of [ɔː]. (ː) betekent dat de [ɑ.] meer gesloten moet worden uitgesproken, m.a.w. tussen [ɑː] en [ɔː]. Een dubbele punt (ː) achter een klinker betekent een langere uitspraak, bijvoorbeeld [kat]=*kat* en [kaːt]=*kaat*.

⁴ H. VANGASSEN, *Handelingen Koninklijke Commissie voor Toponymie & Dialectologie*, 1955, pp. 209-241.

⁵ *Ibidem*, 1958, pp. 69-100.

wordt ook aangetoond door van Coetsem met een ander voorbeeld: zo gebruikt het Geraardsbergs dialect nog verbuigingen en krijgen vrouwelijke zelfstandige naamwoorden het achtervoegsel *e*: *deure/deur*, *zonne/zon*, *zone/zoon*, *duive/duif*.⁶

De dialectatlas van Zuid-Oost Vlaanderen

Over het dialect van Geraardsbergen signaleerden Blancquaert en Vangassen in hun *Dialectatlas van Zuid-Oost-Vlaanderen*⁷ (1929) twee types van uitspraak voor eenzelfde klank, namelijk *ei* en *au*. Nog volgens deze auteurs vind je de uitspraak *au* in sommige volkswijken (Buizemontstraat en Steenstraat) in tegenstelling tot de rest waar *ei* dominant is. Bij de vrouwen, zelfs in het centrum, lijkt *au* het meest gebruikt. De Buizemont- en Steenstraat liggen op de rechteroever (bovenstad) vandaar wellicht de misvatting dat er een verschil is tussen het dialect van de boven- en benedenstad. Volgens van Coetsem schuilt er wel waarheid in de stelling van Blancquaert en Vangassen, maar vraagt één en ander wel toelichting. In functie van zijn proefschrift over het dialect van Geraardsbergen sprak van Coetsem met tal van stadsgenoten. Toen hij zijn onderzoek deed in de jaren 40 was het dialect nog populair en vrij algemeen in de Vlaamse steden. Niet alleen bij de werkende klasse, maar ook bij de middenstand en de burgerij, althans voor zover ze niet Franstalig was. Vaak hoort men de stelling dat er een verschil is in het dialect van ‘de burgerklasse’ en ‘het werkvolk’ maar W. Pée schreef al in 1934:

“Gewoonlijk neemt men voor een stad twee hoofdschakeringen aan: het burgerdialect en het dialect van de volksklasse, en men is geneigd te geloven dat de burgerij zich van het eerste, de arbeidersklasse zich van de tweede bedient. Niets is minder waar, want bij de jeugd van de gegoede burgerij in Vlaanderen (ik heb het hier vooral over de knapen) – ze moge dan grotendeels verfranst zijn of niet – hoort men doorgaans geen burgerdialect maar veeleer het dialect van de lagere volksklasse; de kleine burgerij daarentegen zal veeleer een burgerdialect spreken om zich daardoor tot een hoger sociaal milieu te verheffen”.⁸

Omslag van de doctoraatsthesis van F. van Coetsem. (K.U.Leuven)

Het onderzoek door van Coetsem

Met het doel om de verschillende nuances in de uitspraak van het Geraardsbergs op te tekenen, sprak van Coetsem met een aantal Geraardsbergse mannen en vrouwen. Met de medewerking van een plaatselijk ‘bureau voor

steuntrekkenden en onbemiddelden’ kon hij zestien Geraards-bergse volksmensen uit verschillende delen van het periferische stadsgebied vrij uitvoerig ondervragen. Hierbij sprak hij zelf Geraardsbergs. Onder deze zegslieden waren er vier vrouwen. Hun leeftijd ging van 33 tot 77 jaar. Ze werden ook gekozen als representatief voor een bepaalde volkswijk. Eerst maakte hij gebruik van een twaalfstal zinnestukjes met speciaal gekozen woorden voor het onderzoek. Daarna gebruikte hij diezelfde woordjes in een gewone conversatie. De betreffende woorden waren o.a. *duif* en *blijven*. Van de zestien antwoorden waren er vier afkomstig van een vrouw. Resultaat was dat de mannen ^{ui}*ei* gebruikten, nochtans waren er ook mannen bij uit de Buizemontstraat en de Steenstraat. Sommigen gaven blijk van een zeer sterke persoonlijkheid, andere namen gemakkelijk de spreekgewoonten van de interviewer over. Eén van de jonge mannen (34 jaar) prononceerde *au* in *blijven* en ^{ui}*ei* in *duif*. Drie van de vier vrouwen gebruikte de *au*-klank. Hij vond de voorbeelden overtuigend genoeg om het volgende te besluiten: ^{ui}*ei* lijkt wel degelijk de mannelijke uitspraak, *au* die van de vrouwen. Al geeft hij toe dat er op iedere regel wel een uitzondering is, zoals hij zelf ondervond in zijn onderzoek. Hij heeft trouwens in tal van andere gesprekjes en occasionele onderzoeken zijn theorie horen bevestigen. In een voetnota geeft hij een typisch voorbeeld. Frans van Coetsem verloor op jeugdige leeftijd zijn ouders. Hij is opgegroeid bij de broer en zuster van zijn vader. Het

⁶ F. VAN COETSEM, *Determinanten in de geschiedenis van Geraardsbergen in Het Land van Aalst*, 1959, Nr. 6, pp. 249-253

⁷ E. BLANCQUAERT/H. VANGASSEN *Dialectatlas van Zuid-Oost Vlaanderen*, Antwerpen, 1929, p. 420.

⁸ W. PÉE, *Van AL, OL + D of T tot (UT) en (UKT)*, Album Verdeyen, Brussel, 1934, p. 294.

Samenvattende tabel volgens van Coetsem		Mannen	Vrouwen
<i>Burgerij en middenstand</i>	1. normale uitspraak 2. minder voorkomende uitspraak	^{ui} ei au	au ^{ui} ei (zelden)
<i>Volkssklasse</i>	1. normale uitspraak 2. minder voorkomende uitspraak	^{ui} ei au	au, ou ^{ui} ei (zelden)

waren ten tijde van zijn onderzoek (1952) zestigers die gans hun leven samen hebben gewoond. Zij zegt *au*, hij prononceert ^{ui}ei.

Ook in mijn eigen familie heb ik een gelijkaardig voorbeeld: mijn vader heeft twee broers en één zuster. De drie broers zeggen ^{ui}ei, hun zuster zegt *au*. Ze zijn nochtans samen opgegroeid. Ook hun moeder sprak zoals de andere vrouwen uit het centrum met *au*. Volgens van Coetsem spreken de kinderen aanvankelijk zoals de moeder, maar vanaf een bepaalde leeftijd nemen ze de klank van de mannen over (bewust of onbewust?). Hij voegt er aan toe dat hij zelf niet kon vaststellen wanneer de klankverandering plaatsvond.

Emiel Collijns⁹ (°1911) zegt hierover: “Ik heb altijd ^{ui}ei gehoord, maar geen *au*. Je had er wel die de *au* gebruikten, da’s curieus, vooral in de Buizemontstraat, ook de vrouwen hadden dat meer in.”

Voor mezelf kan ik wel zeggen dat ik een jaar of 12 was toen mijn oom mij er attent op maakte dat ‘wij mannen’ anders spraken dan de vrouwen. In tegenstelling tot de meeste van mijn leeftijdsgenoten (°1965) in de stad gebruik ik de ^{ui}ei-klank. Het is trouwens uit latere gesprekken (die ik voerde in verband met dialectonderzoek 50 jaar na van Coetsem) gebleken dat de bij de jongere mannelijke

generaties (die nog dialect spreken) de *au* stilaan de bovenhand kreeg. Die verandering gebeurde soms in één zelfde generatie.

Zo is er een gekende muzikale familie in Geraardsbergen (Willekens) waarbij de twee oudere broers de ^{ui}ei zeggen en de jongste broer (meestal) *au*. Het is ook na jarenlange observatie van gesprekken tussen de muzikanten in het lokaal na de repetitie van Concertband Cecilia dat ik tot de vaststelling kwam dat van de mannen geboren voor 1950 die Geraardsbergs spreken, de ^{ui}ei gebruiken, maar bij de generaties geboren na 1950 de *au* is ingeburgerd met enkele schaarse uitzonderingen. Wat leidde tot weerkerende discussies wat ‘authentiek’ is. Zo ontving Luc Van Schoors die verantwoordelijk is voor de rubriek *In ’t Giesbaargs* een brief van de muzikanten over deze kwestie.

Het gros van die jongere generatie is zich er trouwens niet van bewust dat hun vader anders spreekt (of sprak). Zo heb ik al bij verschillende gelegenheden gevraagd om hun vader op te bellen en een zinnetje te laten lezen in de zin van: ‘er ligt nen vuilen dweil in ’t skavuul van de Pichemeynstraat’. Waarbij ze steeds moeten toegeven dat ze het verschil nooit eerder gemerkt hadden.

Hoe komt het dan dat de overschakeling naar het mannendialect plots niet meer gebeurde bij het gros van de jongens?

Misschien moet de oplossing gezocht worden in het volgende uittreksel uit de thesis van Van Coetsem: “Jongens en ook mannen van verfranste burgerij -hoewel niet allemaal- spreken de bewuste klank zoals de vrouwen uit. Dit eigenaardig proces schijnt gesteund te worden, doordat juist de zonen en de mannen van toonaangevende -meestal verfranste- families, bij het gebruik van het dialect de als plat geldende (vrouwelijke!) klank gebruiken. Waarom juist die mannen en zonen van de ‘burgerlijke elite’ de *au* gebruiken, meen ik als volgt te mogen verklaren. Zoals er reeds boven opgemerkt werd, bestaat er naast het onderscheid in de gebruikssfeer een verschil in gevoelswaarde, daar de *au* als minder beschaafd aangevoeld wordt. Het is goed mogelijk dat juist het gebruik daarvan bij een deel der mannelijke burgerjeugd begunstigd wordt, doordat bij hen de neiging tot het zich differentiëren juist actief is op een ander terrein dan op dat van het dialect. Met andere woorden het Frans fungeert bij hen als beschaafde taalvorm; wanneer ze dan, bij mindere aangelegenheden, dialect spreken d.w.z. wanneer de behoefte tot differentiëring van de platte taalvorm voorlopig uitgeschakeld is, gebruiken ze spontaan het platste dialect, dat ze bijvoorbeeld van dienstboden hebben gehoord. Anderen die daarentegen steeds dialect gebruiken, voelen in eigen taal de noodzakelijkheid van een

⁹ Emiel Collijns is de oudste en belangrijkste leverancier van Geraardsbergse woorden voor onze rubriek *In ’t Giesbaargs*.

beschaafdere vorm. Nu (1952) kan men wel de au bij -vooral jonge- mannen vinden die nooit of althans niet gewoonlijk Frans spreken. Dit zal wel moeten worden verklaard als nabootsing van deze Franssprekende jongelieden, die juist door hun sociale positie aangewezen zijn om ook op taalgebied als voorbeeld te dienen”.

Misschien was het dus ‘bon ton’ om Geraardsbergs te spreken als jongens van de Franstalige burgerij (zoals de vrouwen dus). Natuurlijk zijn er ook andere factoren. Zo werd het gescheiden onderwijs stilaan overal gemengd. Ook gingen de jongens langer naar school, terwijl ze vroeger al op betrekkelijk jonge leeftijd met vader moesten gaan werken in de fabriek of in de mijn.

Waarom spreken vrouwen anders dan mannen?

“In Geraardsbergen, zoals in Leuven, zijn het vooral de vrouwen van de volksklasse en zonder twijfel hun kinderen die het platste dialect spreken. In het algemeen bij de mannen daarentegen, en voor zover ik weet, is het dialect van de arbeidersklasse niet platter als dat van de andere” schrijft Van Coetsem en vervolgt *“vrouwen hebben meer de neiging om tweeklanken te vormen dan de mannen, een verschijnsel dat men diftongering noemt.”*

L. Goemans beschrijft voor Leuven een taalkundige tegenstelling tussen man en vrouw die veel gelijkenis vertoont met hetgeen er te Geraardsbergen gevonden werd: *“De mannen van het volk die in de buurt Sint-Quintinuswijk (=volkswijk) verblijven, spreken*

*Frans van Coetsem.
(Foto K.U.Leuven)*

gelijk de andere Leuvenaars, meer nog op het geheele gebied der stad hoort men diezelfde fonetische varianten in dezelfde middens bij vrouwen en kinderen”.¹⁰

Een gelijkaardig voorbeeld is het zogenaamde Poldernederlands. De Nederlandse onderzoeker Jan Stroop bedacht de benaming. Het meest in het oor klinkende kenmerk van het Poldernederlands is de uitspraak *aai* die voor de tweeklank *ei* of *ij* geschreven wordt (*tijd>taaid*) en waar wij Vlamingen ons zo aan storen. Diezelfde verandering blijkt zich bij de andere tweeklanken voor te doen: de *ui* wordt *au* (*buik>bauk*, *huis>haus*) Het ontstaan van zulke meer open tweeklanken lijkt in gang te zijn gezet door een verschijnsel dat in Nederland al ouder is, namelijk de verandering van lange klinkers in tweeklanken. (*ee>ei*, *eu>ui*, *oo>ou*). Belangrijk is Stroops opmerking dat de kenmerken van het Poldernederlands niet of niet helemaal met die van het Hollands

of het Randstads samenvallen. De oorsprong van het verschijnsel is niet geografisch maar sociaal. Het blijkt dat het Poldernederlands ontstaan is en (snelle) verbreiding vindt bij (jonge, hoogopgeleide) vrouwen.

Van de vier spreeksters beneden de veertig die zich over serieuze onderwerpen op radio of tv laten horen, zijn er gemiddeld drie die Poldernederlands spreken, aldus Stroop die verder opmerkt dat het hem niet is gelukt een man te vinden met vergelijkbare achtergrond en bezigheden die ook zo praat.¹¹

Nog anderen hebben op een taalverschil tussen man en vrouw gewezen¹². Van Coetsem besluit zijn artikel met het volgende: *“De oorzaak hiervan zal wel te zoeken zijn in de eigen psychische gesteldheid van de man en van de vrouw. Waar bij de eerste over het algemeen de rationele kwaliteiten overwegen, krijgt bij de tweede het zowel negatief als positief werkend gevoel, met wat daaruit voortvloeit (impulsiviteit, vlugheid, spraakzaamheid enz.), de bovenhand. Hieruit is het grotere adaptatievermogen van de vrouw en ook haar drang naar vernieuwing en verandering te verklaren. Tegen deze achtergrond zal men, bij een algemene behandeling van het probleem, de besproken taalfeiten moeten beschouwen.”*

Misschien was het door een groter aanpassingsvermogen en de drang naar vernieuwing dat de vrouwen in de 15de eeuw gemakkelijker de nieuwe Brabantse *au*-klank overnamen dan de mannen in Geraardsbergen.

□

¹⁰ L. GOEMANS, *Het Dialect van Leuven*, pp. 5 en 264.

¹¹ J. STROOP, *Poldernederlands. Waardoor het ABN verdwijnt*. Amsterdam, 1998.

¹² Van Coetsem verwijst nog naar diverse werken, o.a. G. KLOEKE, *De aanspreekvormen in de Dialecten onzer Noordelijke Provinciën*, *Tijdschrift Nederlandse Taal en Letterkunde*, 39 (1920) p. 241 en 43 (1924) p. 182.